

УДК 347.91/95

Роль Верховного Суду України в уніфікації судової практики цивільного судочинства (матеріальний і процесуальний аспекти)

С. О. Короєд,
доктор юридичних наук

Досліджуються процесуальні функції Верховного Суду України щодо здійснення правосуддя та забезпечення єдності судової практики. Визначається роль рішень Верховного Суду України в уніфікації судової практики цивільного судочинства в матеріальному і процесуальному аспектах, розкривається їх місце в системі джерел права та серед постанов Пленуму Верховного Суду. Формулюються основні правила обґрунтування судових рішень Верховного Суду, які б підсилили їх значення в забезпеченні однакового застосування норм права. Пропонується доповнити процесуальне законодавство новими підставами для перегляду справи Верховним Судом. Доводиться необхідність повернення Верховному Суду України повноважень здійснювати аналіз судової практики та давати роз'яснення судам загальної юрисдикції з питань застосування законодавства.

Ключові слова: правосуддя, цивільне судочинство, судова практика, прецедент, правова позиція, уніфікація.

Короєд С. А. Роль Верховного Суда Украины в унификации судебной практики гражданского судопроизводства (материальный и процессуальный аспекты)

Исследуются процессуальные функции Верховного Суда Украины по осуществлению правосудия и обеспечению единства судебной практики. Определяется роль решений Верховного Суда Украины в унификации судебной практики гражданского судопроизводства в материальном и процессуальном аспектах, раскрывается их место в системе источников права и среди постановлений Пленума Верховного Суда. Формулируются основные правила обоснования судебных решений Верховного Суда, которые бы усилили их значение в обеспечении единообразного применения норм права. Предлагается дополнить процессуальное законодательство новыми основаниями для пересмотра дела Верховным Судом. Доказывается необходимость возвращения Верховному Суду Украины полномочий осуществлять анализ судебной практики и давать разъяснения судам общей юрисдикции по вопросам применения законодательства.

© Короєд Сергій Олександрович – доктор юридичних наук

Ключевые слова: правосудие, гражданское судопроизводство, судебная практика, прецедент, правовая позиция, унификация.

Koroied Sergii. Role of the Supreme Court of Ukraine in unification of judicial practice of civil proceedings (substantive and procedural aspects)

In article it is examined procedural functions of Supreme Court of Ukraine on administration of justice and on ensuring of unity of judicial practice. It is identified role of judgments of Supreme Court of Ukraine in unification of judicial practice in civil proceedings in substantive and procedural aspects; it is disclosed its place in system of sources of law and regulations of Supreme Court. It is formed main regulations of justification of judgments of Supreme Court, which would have strengthened its importance in ensuring the unified application of the law. It is proposed to supplement the procedural law with new grounds for reviewing of case by Supreme Court. It is justified the need to return Supreme Court of authorities to carry out the analysis of judicial practice and provide explanations to courts of general jurisdiction for law enforcement matters.

Key words: justice, civil proceedings, jurisprudence, precedent, legal position, unification.

Ще дореволюційний процесуаліст Є. В. Васьковський зауважував, що в законодавстві, яким би досконалим воно не було, зустрічаються прогалини, неясності і суперечності. Це призводить до суперечностей у способах розуміння і застосування його норм; в кожному судовому окрузі може вироблятися власна практика, і зовсім однакові справи будуть вирішуватися в різних округах по-різному. Відсутність же одноманітності в судовій практиці руйнує єдність державного правопорядку, ослаблює силу закону і підриває принцип рівності всіх громадян перед законом¹.

Як відомо, процесуальна роль Верховного Суду України у забезпеченні уніфікації судової практики, яка зберігалася за ним протягом десятиліть, істотно змінилася з прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року, згідно з яким Пленум Верховного Суду України було позбавлено повноважень давати роз'яснення судам загальної юрисдикції з питань застосування законодавства. Водночас повноваженнями давати роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції було наділено пленуми вищих спеціалізованих судів. А Верховному Суду України створено новий механізм впливу на судову практику – через встановлення особливої властивості обов'язковості судових рішень Верховного Суду України, які прийняті за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, та стають обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначену норму права, та для всіх судів України. Голова Верховного Суду України Я. М. Романюк визнає це істотним прогресивним кроком у сфері забезпечення Верховним Судом України однакового застосування судами законодавства².

¹ Васьковський Е. В. Учебник гражданского процесса / Васьковский Е. В.; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. – М. : Издательство “Зерцало”, 2003. – С. 35.

² Романюк Я. Правова природа обов'язковості рішень Верховного Суду України та вдосконалення механізму забезпечення єдності судової практики / Я. М. Романюк, І. В. Бейцун // Право України. – 2012. – № 11-12. – С. 126.

Суддя Верховного Суду України М. Б. Гусак в одному інтерв'ю зауважив, що правові висновки та судження Верховного Суду повинні бути якісними та сприйматися суддями нижчих рівнів, мати для них авторитет. При цьому він зазначив, що для адвокатів орієнтиром у формуванні судової практики повинні бути судові рішення та закон, а не постанови пленумів. Водночас він визнав, що судді Верховного Суду також припускаються помилок; не всі рішення є бездоганними з юридичної точки зору³.

Отже, будучи обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, у тому числі судів, викладені в рішеннях Верховного Суду України правові позиції і висновки можуть бути помилковими, а їх обов'язкове врахування судами при розгляді інших справ може призвести до порушення прав учасників цивільних правовідносин. Мабуть, тому Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 року до статті 360-7 ЦПК України внесено зміни та передбачено, що висновок щодо застосування норм права, викладений у постанові Верховного Суду України, має враховуватися іншими судами загальної юрисдикції при застосуванні таких норм права. Суд має право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, з одночасним наведенням відповідних мотивів.

Такі законодавчі зміни дають підстави для переосмислення правової природи рішень Верховного Суду України (що раніше досліджувалося такими науковцями, як К. М. Біда, О. Т. Боннер, О. О. Борисова, М. М. Бородін, Л. Є. Гузь, К. В. Гусаров, В. В. Комаров, Д. Д. Луспенник, Я. М. Романюк, Л. О. Терехова та інші в аспекті функціональних повноважень Верховного Суду) та їх ролі в уніфікації судової практики цивільного судочинства в процесуальному і матеріальному аспектах, з'ясування їх місця в системі джерел права та серед постанов Пленуму Верховного Суду України, а також вироблення основних правил обґрунтування судових рішень, які б посилили їх значення в забезпеченні однакового застосування норм права.

Одразу ж варто висловити думку щодо надання рішенням Верховного Суду України за статтею 360-7 ЦПК України статусу судового прецедента (на чому наголошується навіть в деяких дисертаціях⁴). Як відомо, останній є одним із видів джерел (форм) права, в якому містяться нові (новоприйняті) норми права (на основі правового принципу вирішення тієї чи іншої справи), які врегульовують суспільні відносини, а тому, як і будь-яка інша норма права, є обов'язковими до виконання і призначені для багаторазового застосування. Рішення Верховного Суду України, в тому числі постанови його Пленуму, такими властивостями не володіють: вони лише містять роз'яснення щодо застосування тих чи інших норм матеріального і процесуального права.

³ Гусак М. Далеко не всі рішення ВС є бездоганними з юридичної точки зору [Електронний ресурс] / М. Б. Гусак // Закон і бізнес. – 2013. – № 44 (1134), 02.11 – 08.11.2013. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/print/43865-suddya_verhovnogo_sudu_daleko_ne_vsi_rishennya_vs_e_bezdogan.html.

⁴ Велічук С. М. Становлення та формування прецедентного права в Україні в контексті практики Європейського Суду з прав людини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук, спец.: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень / С. М. Велічук. – К., 2014. – 20 с.

Не визнає правові висновки Верховного Суду України джерелом права й Голова Верховного Суду України Я. М. Романюк, оскільки у них відсутня ознака нормативності як створення нової норми права⁵. Також зауважується, що правоконкретизуючу діяльність судових органів не можна називати правотворчою⁶. В конкретному випадку можна погодитись із А.Б. Венгером, що має йтися не про судовий прецедент, а про “своєрідний прецедент тлумачення правової норми”⁷.

Норма статті 360-7 ЦПК України зобов’язує всі суди України при застосуванні тієї чи іншої норми матеріального права вкладати в її зміст таке розуміння, яке висловив Верховний Суд України в конкретному рішенні при застосуванні відповідної правової норми. Отже, фактично йдеться про часткове виключення судів, як органу застосування норм права, із другого етапу правореалізаційного процесу, на якому здійснюється тлумачення норми права перед юридичною кваліфікацією правовідносин сторін.

Безперечно, різноманітність та багатоплановість цивільних (приватних) правовідносин вимагає стабільного правового регулювання, що важко досягти без єдиного розуміння змісту норм цивільного права всіма учасниками цивільних правовідносин та судами, які вирішують цивільно-правові спори та застосовують норми матеріального права. З іншого боку, динамічний характер цивільних правовідносин, швидкий розвиток цивільного обороту, стрімке наближення до сучасних економічних відносин тощо потребує з часом зміни розуміння змісту тих чи інших норм цивільного права. З огляду на це нова редакція статті 360-7 ЦПК України є більш прогресивною, адже дозволяє судам відступати від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, з одночасним наведенням відповідних мотивів. Тобто перетворює суди на повноцінного суб’єкта інтерпретаційного процесу. В цьому аспекті рішення Верховного Суду України можна порівняти за обов’язковістю із рішеннями Європейського суду з прав людини та навести думку Голови цього суду Л. Вільдхабера, який не поспішає визнавати його рішення джерелом права і вважає, що вони мають застосовуватися в тих випадках, коли «немає непереборних, серйозних і об’єктивних причин не дотримуватись їх»⁸.

Варто також враховувати, що рішення судів не можуть бути мотивовані лише самим посиланням на правовий висновок Верховного Суду України. Водночас невідповідність судових рішень правовому висновку Верховного Суду України має бути самостійною підставою для подання заяви про перегляд справи Верховним Судом.

Необхідно зауважити, що нова норма (нова редакція статті 360-7 ЦПК України) формально дозволяє відступати від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, й самому Верховному Суду України,

⁵ Романюк Я. М., Бейцун І. В. Цит. праця. – С. 126.

⁶ Безина А. Конкретизация права и судебной практики / А. Безина, Б. Лазарев // Советская юстиция. – 1968. – № 2. – С. 7.

⁷ Венгеров А. Б. Роль судебной практики в развитии советского права : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук / А. Б. Венгеров. – М., 1966. – С. 13.

⁸ Вильдхабер Л. Прецедент в Европейском суде по правам человека / Л. Вильдхабер // Государство и право. – 2001. – № 12. – С. 17.

що може не сприяти уніфікації судової практики. В будь-якому випадку, відправляючи правосуддя в конкретній справі, Верховний Суд України одночасно виконує функцію уніфікації судової практики (навіть якщо суди будуть відступати від його правових позицій). Тому не можна применшувати й роль конкретних рішень Верховного Суду України в уніфікації судової практики. З огляду на це вважаємо, що Верховному Суду в своїх рішеннях, де наводиться конкретизація змісту правових норм, варто дотримуватись основних правил їх мотивування, зокрема: а) вказувати в рішенні свою попередню судову практику та зазначати, де загальне правило, а де виняток із чітким розмежуванням фактичних обставин обох справ (Верховний Суд має надати не лише тлумачення відповідної правової норми, а й сформулювати висновок про правильне застосування норми матеріального права щодо конкретних спірних правовідносин); б) при відступленні від своєї старої правової позиції або роз'яснень, сформульованих в постановах Пленуму чи узагальненнях судової практики, одночасно скасовувати чинність своєї попередньої правової позиції на майбутнє (здійснюване Верховним Судом тлумачення правових норм відповідатиме суспільним змінам та продовжуватиме відповідати вимогам сьогодення); в) спиратися на загальні засади цивільного законодавства та здійснювати тлумачення правових норм крізь призму цих засад; г) посилатися на наукову літературу або висновки науково-консультативної ради для з'ясування змісту тієї чи іншої норми права та можливості її застосування до конкретних правовідносин сторін.

З огляду на вищенаведені процесуальні властивості рішень Верховного Суду України постає питання про відповідність сформульованих у них правових позицій роз'ясненням, сформульованим раніше в постановах Пленуму Верховного Суду України, багато з яких є чинними, визнаються в юридичній літературі найвищою формою судової практики, є офіційною позицією Верховного Суду України та враховуються судами при ухваленні рішень. Так, по-перше, з огляду на статус постанов Пленуму Верховного Суду, невідповідність їм судового рішення суду касаційної інстанції має бути підставою для подання заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України. По-друге, при необхідності надати правовій нормі інший зміст, ніж сформульований у відповідній постанові Пленуму Верховного Суду, новий висновок щодо застосування відповідної правової норми має ухвалюватися всім складом Верховного Суду України із внесенням змін до відповідної постанови Пленуму. Адже завдання Верховного Суду полягає не лише у виправленні (або не виправленні) судових помилок, допущених у конкретних справах, а передусім у забезпеченні єдності судової практики на майбутнє.

Крім того, Верховний Суд України повинен володіти повноваженнями залишати в силі правильні по суті та справедливі судові рішення, якщо це необхідно для максимального дотримання принципів *restitutio in integrum* (поновлення настільки, наскільки можливо, порушених прав) та *res judicata* (правова визначеність та остаточність судового рішення), навіть якщо при їх вирішенні було застосовано неправильну правову норму, із одночасним формулюванням правового висновку щодо такої правової норми, неоднозначне застосування судами якої стало підставою для розгляду справи Верховним

Судом, що є необхідним з точки зору забезпечення єдиного розуміння змісту правової норми, неправильне застосування (розуміння) якої оскаржується. Адже варто не забувати про цілі касаційного провадження, до яких належить не лише захист інтересів сторін (індивідуального інтересу). Перед ним стоять й інші, не менш важливі цілі: розвиток права, забезпечення єдності правосуддя, єдність у застосуванні законів у масштабі всієї держави⁹. Функції Верховного Суду України, крім здійснення правосуддя, мають забезпечувати ефективність національної правової системи та дію принципу верховенства права¹⁰.

Для уніфікації судової практики цивільного судочинства важливе значення мають роз'яснення щодо застосування інститутів аналогії закону або аналогії права у випадках законодавчих прогалин. Як зазначає О. Т. Боннер, аналогія – це поширення якої-небудь норми права або певного комплексу норм на випадки, які не передбачені в такій нормі чи комплексі норм, але істотно схожі з ними¹¹. Надавати роз'яснення щодо застосування правових норм за аналогією раніше міг Пленум Верховного Суду України в своїх постановках (варто лише пригадати постанови Пленуму Верховного Суду України з питань здійснення права власності, роз'яснення в яких згодом знайшли відображення в новому Цивільному кодексі України 2003 р.). Сьогодні ж Верховний Суд України фактично позбавлений можливості вирішити спір, самостійно застосовавши аналогію закону чи аналогію права. З огляду на підстави перегляду справи Верховним Судом він може лише перевірити правильність застосування за аналогією відповідної правової норми в рішеннях судів нижчих інстанцій. З огляду на це вважаємо, що повна або часткова відсутність нормативного регулювання певних суспільних відносин, що стали предметом судового розгляду, має бути самостійною підставою для перегляду справи Верховним Судом, який повинен буде висловити свою правову позицію щодо застосування конкретної правової норми за аналогією до конкретних обставин справи та сформулювати таку правову позицію щодо застосування такої норми права, щоб її змісту було надано розширювальне тлумачення та поширено її дію на нормативно неврегульовані відносини сторін.

Як можна було переконатися, Верховному Суду важко виконати свою функцію щодо забезпечення єдності судової практики лише шляхом здійснення правосуддя в конкретних справах та формулювання правових висновків щодо застосування окремих норм матеріального права у взаємозв'язку із конкретними обставинами кожної справи. Крім того, до Верховного Суду України доходять далеко не всі справи цивільної юрисдикції (навіть не більшість), а відтак більшість правових норм і правовідносин залишаються поза увагою Верховного Суду і не отримують відповідних роз'яснень. Викладене вище свідчить про необхідність повернення Пленуму Верховному

⁹ Хрусталь В. Кассация в гражданском судопроизводстве : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук : 12.00.02 – гражд. право; гражд. процесс; налоговое право; финансовое право; трудовое право; междунар. частное право / В. Хрусталь. – Тбилиси : Тбилис. гос. ун-т им. И. Джавахишвили, 2004. – С. 1.

¹⁰ Романюк Я. Цит. праця. – С. 122.

¹¹ Боннер А. Т. Применение нормативных актов в гражданском процессе / А. Т. Боннер. – М. : Юрид. лит., 1980. – С. 86.

Суду повноважень здійснювати аналіз судової практики та давати роз'яснення судам загальної юрисдикції з питань застосування законодавства.

Саме роз'яснення Пленуму Верховного Суду, які субсидіарно мають доповнюватися правовими позиціями в його рішеннях з конкретних справ, мають допомогти судам, з урахуванням конкретних обставин кожної справи, віднайти єдине вірне і справедливе рішення щодо тлумачення та застосування тієї чи іншої правової норми до спірних правовідносин сторін.

Koroied Sergii. Role of the Supreme Court of Ukraine in unification of judicial practice of civil proceedings (substantive and procedural aspects)

Since 2010, the Supreme Court of Ukraine has new powers to influence judicial practice - by establishing special obligatory properties of its judgments, which were settled as a result of consideration of the application for revision of a judgment on the grounds of unequal application by court of cassation same substantive law in similar legal relationships, and become obligatory for all government institutions, which are using in their activity legal act containing specified rule of law, and for all courts.

Being mandatory for all government institutions, including courts, established in judgment of Supreme Court legal opinions and conclusions may be wrongful, and its obligatory consideration by the courts when reviewing other cases may violate the rights of participants in civil relationships. Perhaps that's why by Law of Ukraine «On the right on a fair trial» from February, 12th, 2015 article 360-7 of CPC was amended and it was established possibility to derogate from the legal position of set out in judgment of Supreme Court, while providing the relevant justification.

These legislative changes give the reason to rethink the legal nature of the judgments of Supreme Court of Ukraine and their role in the unification of judicial practice in civil proceedings in procedural and substantive aspects; to determine their place in the sources of law and regulations of the Plenum and development of basic rules of justification of judgments which would have strengthened their importance in ensuring the unified application of the law.

The variety and diversity of civil (private) relationships is demanding a stable legal regulation that is difficult to achieve without a common understanding of the content of the civil rights of all members of civil relationships and courts that decide civil disputes and apply the substantive law. On the other hand, the dynamic nature of civil relationships, rapid development of civil relationships, rapid approach to modern commercial relationships, etc. over a period of time is in a need of a change of understanding the meaning of certain civil law norms. With this in mind, the new version of article 360-7 CPC of Ukraine is more progressive as it allows courts to deviate from the legal position set out in the conclusions of Supreme Court, while providing the relevant justification. That turns the courts in full subject of interpretative process.

It should be noted that the new rule (new edition of Article 360-7 of CPC of Ukraine) formally allows to deviate from the legal position established in conclusions of Supreme Court of Ukraine, by Supreme Court of Ukraine itself, which can not contribute to the unification of jurisprudence. In any case, conducting justice in a particular case, Supreme Court of Ukraine at the same time serves for unification of judicial practice (even if the courts can deviate from its legal position). So the role of specific judgments of Supreme Court of Ukraine can not be underestimated in the unification of jurisprudence. Given this, we believe that the Supreme Court in its judgments, in which it is provided specification of the content of legal rules, should comply with the basic rules of their justification, in particular: a) indicate its previous judgments and indicate where the general rule, and where it is an exception with clear separation of the actual circumstances of both cases (Supreme Court should provide not only the interpretation of specific legal provisions, but also formulate a conclusion about the proper application of the substantive law to specific controversial relationship); b) at deviation from their old legal position or from clarifications contained in the judgments of Plenum or in generalizations of jurisprudence, simultaneously cancel their previous legal position for the future (thus exercised by the Supreme Court interpretation of the law will meet social changes and continue to meet the requirements of nowadays); c) rely on general principles of civil law and implement legal

interpretation in the light of these principles; d) refer to the scientific literature or conclusions of the scientific advisory council to determine the content of a rule of law and the possibility of its application to specific legal relationships of parties.

Given the above procedural properties of judgments of Supreme Court the question arises concerning compliance of legal opinions to explanations established in judgments of Supreme Court, many of which are effective, recognized in the legal literature as highest form of jurisprudence, are official position of the Supreme Court and considered by courts in resolving cases. So, first, with respect to the state of Supreme Court rulings, the discrepancy between them and judgment of the court of cassation shall be grounds for applying for review of judgments by Supreme Court of Ukraine. Secondly, if necessary, to provide legal norm different meaning than established in the relevant judgment of Supreme Court, a new opinion on application of the relevant legal provisions should be adopted by all staff of the Supreme Court with following amendments to the relevant resolution of the Plenum. After all, the task of Supreme Court is not only to correct judicial errors in individual cases, but rather in provision of unification of jurisprudence.

Key words: justice, civil proceedings, jurisprudence, precedent, legal position, unification.

УДК 347

Відшкодування моральної шкоди внаслідок втрати професійної працездатності

О. С. Боева,

кандидат юридичних наук,

суддя Господарського суду Запорізької області

Розглянуто сучасний стан трудового законодавства та судової практики стосовно отримання постраждалими на виробництві належної сатисфакції – у вигляді відшкодування моральної шкоди. Надано рекомендації щодо підвищення ефективності судового захисту в цій сфері правовідносин.

Ключові слова: відшкодування, моральна шкода, професійне захворювання, професійна працездатність, нещасний випадок.

Боева Е. С. Возмещение морального вреда в результате потери профессиональной трудоспособности

Рассмотрено современное состояние трудового законодательства и судебной практики относительно получения пострадавшими на производстве надлежащей сатисфакции – в виде возмещения морального вреда. Предложены рекомендации по повышению эффективности судебной защиты в этой сфере правоотношений.

Ключевые слова: возмещение, моральный вред, профессиональное заболевание, профессиональная трудоспособность, несчастный случай.

E. S. Boyeva. Compensation of moral damage is a result of loss of professional capacity

The current state of labor legislation and judicial practice concerning amendment of proper redress to persons affected at the place of employment production by the way of compensation for

© Боева Олена Сергіївна – кандидат юридичних наук, суддя Господарського суду Запорізької області